

BJØRG EVJEN

Når hjørnesteinsbedriften vakler og faller

Om nedleggelse og omstilling i gruvebyen Sulitjelma

I boka *Vårt århundre* er nedleggingen av gruvebedriften i Sulis formidlet slik: «I Sulitjelma, langt inne i fjella aust for Fauske i Nordland, eit av dei eldste gruvesamfunn i Nord-Noreg, minka det på drivverdig malm, forutan at smeltehytta sleppte ut enorme mengde SO₂. For eit så avsides lokalsamfunn ville det vera særleg vanskeleg å skaffa alternativ sysselsetjing. DNA og SV nølte med å leggja ned inntil vedtaket kom i 1987 (1991), mest av økonomiske grunnar.»¹

Dette var i grove trekk det som hendte. Saken ble imidlertid langt fra opplevd som så enkel og nøktern på lokalt plan. Nedleggingen og omstillingen rystet ikke bare Sulitjelma-samfunnet, men hele Fauske kommune og de tilgrensede områdene. I denne artikkelen skal bakgrunnen for nedleggingen drøftes i tillegg til omstillingsprosessen, og hva som kom ut av den. Sulitjelma², eller Sulis som det kalles lokalt, hadde vært et tyngdepunkt for arbeiderbevegelsen i Nord-Norge. Her hadde fagbevegelsen hatt sin vugge, og tilknytningen til arbeiderbevegelsen hadde holdt seg sterk og nær både på det partipolitiske og det fagpolitiske området. Hvilken betydning fikk dette for omstillingen?

Fra overskudd til nedtrapping

A/S Sulitjelma Gruber, Grubene, hadde drevet gruvevirksomheten helt fram til 1965. Da overtok Elkem den største aksjeposten. De nye eierne hadde, ifølge uttalelser til pressen, tro på framtiden for gruvebedriften. I de ti første årene ga da også Elkems nye gruvebedrift et samlet overskudd

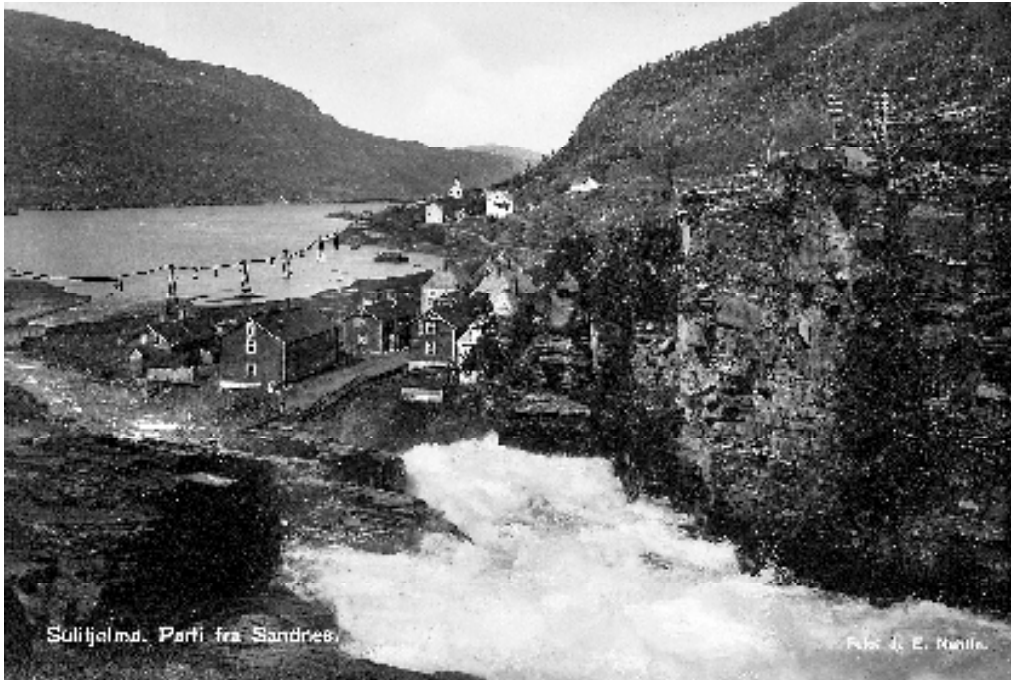
på rundt 60 millioner kroner. Grubene hadde de siste årene i liten grad modernisert anlegget. Det meste av overskuddet ble derfor investert i nytt produksjonsutstyr. Utbedringene ble også gjort ved hjelp av Nord-Norge-midler. Aksjonærene hadde i disse årene, ifølge Elkem, vært beskjedne og ikke tatt ut mer enn 5,4 millioner kroner. Elkem gjorde det videre klart at selskapet gjerne ville fortsette driften også etter hjemfall i 1983. Det så lyst ut for framtiden ved inngangen til 1970-årene.

En usikkerhet lå i utviklingen av kobberprisen på verdensmarkedet. Prisene var på vei nedover. I 1974 gikk bedriften i Sulitjelma så vidt med overskudd. Ved inngangen til 1975 hadde kobberprisen falt til sitt laveste nivå på mange år. Mens noteringen på børsen i London var oppe i 1400 pund sterling i 1974, var den falt til 525 i begynnelsen av 1975. Dermed var salgsinntektene kommet ned på et meget lavt nivå på et tidspunkt hvor inflasjonen og den generelle kostnadsstigningen i Norge var usedvanlig sterk. Det så ut til å bli underskudd i bedriften på flere millioner, kanskje 25, ble det sagt fra konsernets ledelse.

De lave kobberprisene i 1975 ble på lokalt hold ikke oppfattet som noe varsel om krise. Kobberprisene hadde jo alltid gått opp og ned. Folk flest hørte om overskudd og aksjeutbytte. De så at det var investert i nytt produksjonsutstyr, så alt så ut til å være i orden. Men da Elkem startet med nedtrapping og oppsigelser, skapte det stor uro blant de ansatte. Logikken var rett og slett ikke til å fatte.

I lys av den generelle utviklingen i industrien på landsbasis, var problemene ikke vanskelige å skjønne. Utover på 1970-tallet, og særlig etter oljekrisen i 1973, ble den økonomiske tryggheten svekket. En alminnelig avindustrialisering på verdensbasis var i gang. Enkelte hevder at verdenskrise for industrien var et faktum allerede på 1960-tallet, med flytting av industriarbeidsplasser til den tredje verden. I vår del av verden prioriterte politikerne ikke lenger industrien i den grad de hadde gjort det siden 2. verdenskrig. Usikre arbeidsplasser, permisjonsvarsler og oppsigelser ble en del av hverdagen over hele landet. Industriarbeiderne ble færre. Styresmaktene tok til å si nei: nei til nye subsidier, nei til lån og garantier til industri i vanskeligheter. Fabrikkporter stengte. Tusenvis av norske arbeidere fikk oppleve noe de bare hadde hørt om av foreldrene og besteforeldrene, nemlig permitteringsvarsel. Det faste punktet i livet til etterkrigsgenerasjonen, arbeidsplassen, var ikke trygg lenger. Framtiden ble uviss. Etter hvert som staten trakk seg fra den aktive industripolitikken ble situasjonen verre.

Kravet til lønnsom drift ble nå kjørt fram som den delen av produksjonen som overskygget alt annet. Det var på den tiden nye, og til dels «umoralske» argumenter. Menneskers og samfunnets velferd hadde i hele etterkrigstiden vært det viktigste hensynet en bedrift skulle ta, ikke at alt skulle lønne seg økonomisk. «Kapitalismens kyniske vurderinger

Arbeiderboliger i Sandnes, Sulitjelma.

hadde nå også nådd Sulitjelma,» het det i et samtidig avisinnlegg. Men det hersket sterk tro på at statlig engasjement i bedriften fortsatt ville være en positiv motvekt mot privatkapitalismen.

Elkem på sin side forsøkte å forklare sine prioriteringer. På grunn av forekomstens art og bergets karakter var gruva i Sulitjelma ei av de mest krevende å drive. Transportveiene var dessuten lange og vanskelige. En effektivisering her ville kreve store investeringer. I tillegg til kobberprisene, var disse forholdene også en usikkerhetsfaktor. Etter en del tvil kom det fram at forekomstene ikke var uttømt. Men malmen som var drivverdig, lå på meget store dyp. Det ble vurdert som en for kostbar produksjon, sett i lys av nye krav til effektivitet og lønnsomhet, med mindre kobberprisen steg betraktelig.

Hvis bedriftens produksjonskostnader for de siste fem år ble lagt til grunn, kunne en dessuten tydelig se hvor innsparingene kunne komme. Halvparten av kostnadene bestod nemlig av utbetalt lønn og sosiale utgifter. Dersom utgiftene fortsatte å være større enn salgsinntektene, hadde bedriften ingen framtid. Den var verken bedrifts- eller samfunnsøkonomisk forsvarlig. Prisene på verdensmarkedet var vanskelig å kontrollere, men kostnadene kunne derimot kuttes ved å redusere arbeidsstokken. Ansatte måtte sies opp.

Krisesommeren 1975

Utover sommeren 1975 kom den ene krisemeldingen etter den andre. På et styremøte i Elkem 10. juli ble det enighet om at Bursi gruve skulle nedlegges og driften i Ny-Sulitjelma reduseres. 156 fast tilsatte pluss 33 prøvetilsatte arbeidere og funksjonærer ble forberedt på oppsigelse i løpet av høsten. 11. juli begynte fellesferien. Hovedtillitsmannen, Viktor Evjen, sa i et intervju at det var vemodig å ta ferie på et tidspunkt da

Den lokalt mektige fagbevegelsen opplevde å ikke komme til orde slik den hadde vært vant til i Grubenes tid, før Elkem overtok.

Sulitjelma gikk mot en situasjon som ingen visste utfallet av. Han var skuffet over at tillitsmennene ikke greide å få ledelsen til å gå med på lengre avvikling av oppsigelsene. Den lokalt mektige fagbevegelsen opplevde å ikke komme til orde slik den hadde vært vant til i Grubenes tid, før Elkem overtok.

Slik de ansatte så det, hadde avviklingen også sammenheng med den nye ledelsens fokus på det økonomiske. De som satt i den gamle ledelsen hadde hatt et nært forhold til stedet Sulitjelma. Tillitsvalgt Henning Godtfredsen mente at de nye lederne ikke hadde interesse for stedet: «Det sies, kanskje med rette, at her er for mange arbeidere. Men så sent som i fjor ville man ta inn utlendinger i arbeid fordi man trengte folk for å oppnå visse ønskelige resultater. Det må da være et sykdomstegn, og ordet rovdrift faller en lett i munnen.»³

Noe er det i dette. Betydningen av ledelsens tilknytning til en bedrift og stedet rundt den, er et velkjent moment når en eventuell nedleggelse skal analyseres.

Formannen i Samorganisasjonen, Ingvald Hugås, hadde vært imot at Grubene i 1965 skulle gå inn i storkonsernet Elkem. Ti år etter, da nedtrappingen var et faktum, mintes han begrunnelsene som ble kjørt fram: «Ett av argumentene den gang var at ved å tilhøre en storbedrift, ville man stå sterkere i vanskelige situasjoner. Man kan jo dømme selv!»⁴

Administrerende direktør i Elkem, Karl Lorch, hevdet i 1975 at framtiden for Sulitjelma var usikker: «Betingelsen for at bedriften skal få en fremtid er at det skapes en positiv balanse mellom salgs- og produksjonskostnader ... Det er tre parter som alle har et ansvar for løsningen av Sulitjelma Grubers problemer, nemlig bedriften, de ansatte og myndighetene.»⁵

Uansett var det fra gruveselskapene og myndighetene opp gjennom tidene investert lite på stedet som kunne gjøre arbeidsplasser, og dermed hele Sulis-samfunnet, mindre avhengig av hvordan det gikk med gruve-driften. Elkems labre interesse for å investere i lokalsamfunnet hadde trolig også sammenheng med at det ikke var så enkelt som tidligere å starte opp industri.⁶

Hovedtillitsmannen i 1975, Viktor Evjen, opplevde at stedets gylne tider var over.

Arne og Johanne Olsen. «Hadde jeg visst det jeg vet i dag, ville jeg aldri ha bygd,» sa Olsen i juli 1975. Familien ble på stedet, og bor fremdeles i huset i Bursi, Sulitjelma.

15. september 1975 gikk siste salve i Bursi. Driften hadde gått siden 1902. Til sammen var det tatt ut 1,8 millioner råmalm. Den siste tiden arbeidet 32 mann i gruva. De ble nå overført til andre gruver. Var det starten på slutten? Hvem skulle sies opp? Ingvald Hugås slo et slag for førtidspensjonering for å få redusert arbeidsstokken. Det ble et omstridt tema. Hugås pekte på at gjennom mange år hadde gruvearbeidernes organisasjoner kjempet for å få satt ned pensjonsalderen til 60 år: «Under NAFs landsmøte i 1971 fikk jeg stor applaus da jeg sa at gruvearbeiderne krever å få noen år av livet sitt oppe i dagen før de igjen havner under jord. Men nå sier de nei.»⁷

Nei-et kom fra dem som hevdet at nettopp de eldre, som hadde lagt ned hele sin arbeidsinnsats på stedet, måtte beskyttes. Særlig bolig-situasjonen gjorde det vanskelig. Hva skulle alle de eldre som bodde i Grubenes hus gjøre? På den tiden eide knapt halvparten av arbeidsstokken boligen de bodde i. Etter oppnådd pensjonsalder var det vanlig at man flyttet fra stedet. Så gamle var imidlertid de færreste av de ansatte. Det ble de eldre som trakk seg tilbake. I første omgang var det 88 av de ansatte rundt 60 år som aksepterte et tilbud fra bedriften om førtidspensjonering.

Gruvevirksomheten var en hjørnesteinsbedrift også for kommunen. Ordfører Erling Storjord la i 1975 fram for regjeringen hvilke problemer kommunen ville møte ved en nedtrapping: «Det er ikke vanskelig å se hvilke katastrofale følger oppsigelsene vil få. Vi diskuterer en katastrofeplan ... men vi vil likevel bli tvunget til å kutte ned på kommunale aktiviteter som vegbygging mv.»⁸

Kommunen hadde flere møter i departementene der ordfører med følge krevde at staten måtte bevilge midler for å få en bedring i situasjonen. Noe ble oppnådd. Det ble gitt statlig tilskudd til et industriområde like nord for Fauske sentrum. Kommunen bygde ut infrastrukturen. Her skulle det være enkelt for småindustri å starte opp. Satsingen ble en suksess og viktig for kommunen i årene som fulgte.⁹ Fauske tettsted og omegn fikk en tilsynelatende rask og positiv effekt av at det begynte å gå nedover i Sulis. Og det var ikke småpenger det dreide seg om. Investeringene ble beregnet til å ligge mellom 300 og 600 millioner kroner.¹⁰ Men det hjalp ikke Sulitjelma-samfunnet, som lå fire mil unna, inne i fjellverdenen.

Utover høsten kom ytterligere prosjekter som skulle avhjelpe arbeidsledigheten. For Sulitjelmas del var det utbygging av Lomi kraftverk og statens eventuelle engasjement i utvidelsen av smeltehytta. Etter et besøk av statsråder ble det i november 1975 pekt på at i et så veletablert samfunn som Sulitjelma måtte det ligge vel til rette for nyetablering og for kanalisering av ny industri, selv om nøkkelpersoner allerede hadde begynt å reise fra stedet.¹¹ Det var ikke bare industristedet Sulitjelma statsrådene besøkte i denne typen ærend.

Kobbersmelteverk, en redning?

Situasjonen var vanskelig for kobbergruvebedriftene i hele landet, i Sulitjelma, Orkla, Grong, Repparfjord og Skorovas, der det til sammen arbeidet 1400 mann. De ustadige kobberprisene på verdensmarkedet var et tilbakevendende problem for kobberindustrien både nasjonalt og internasjonalt. I 1976 hadde disse gruvene til sammen et underskudd på 100 millioner kroner. I et intervju i Arbeidsmanden, organ for Arbeidsmandsforbundet, fikk en av de tillitsvalgte spørsmål om kobberprisen fikk skylda for alt, også for dårlig bedriftsledelse. Gruvesekretær Alfred Haugen svarte: «Vi er oppmerksom på den faren. Men det ... er nok kobberprisen som er det altoverskyggende problem i bransjen. Vi har derimot beviser for at våre medlemmer i for eksempel Sulitjelma ga uttrykk for at bedriften burde ha planlagt annerledes den gangen kobberprisen lå tre ganger høyere, for få år siden.»¹²

Hele problemkomplekset som angikk de sterke svingningene i kobberprisene, ble behandlet på Gruveinternasjonalen i India i mars 1975.

Konferansen vedtok at forbundene skulle henstille til sine regjeringer om å medvirke til dannelsen av et internasjonalt råd for å få kobberprisen under kontroll. Et slikt råd for tinn var allerede opprettet. Det viste seg at kobberprisene var vanskelige å kontrollere.

Fra det norske Bransjerådet for bergverkene, et rådgivende organ for Industridepartementet, kom ideen om et norsk kobberverk. Med unntak av kobberet fra Sulitjelma ble all kobberkis sendt ut av landet til bearbeiding. Med et norsk kobberverk kunne alt kobberkonsentrat samles og fraktes til Sulitjelma der landets eneste smelteverk for kobber lå. Hvorfor sende kobberkonsentratet til utlandet når vi kunne skape arbeidsplasser i Norge av det samme produktet?

Ledelsen og fagbevegelsen var for en slik etablering. Også myndighetene ga åpning for økt smelting. Men det ville igjen gi mer svovelrøyk. Helserådet hadde i 1973 behandlet saken om røykskadekonsesjon til smeltehytta. I møtereferatet går det fram at medlemmene var skeptiske til å øke forurensningen. Særlig gjaldt det forslaget om å gå bort fra praksisen med å stoppe hytta om sommeren. Men medlemmene «viste også forståelse for at det kunne komme andre sider inn, enn det helsemessige».¹³

Høsten 1975 fikk så Grubene endret røykskadekonsesjonen slik at produksjonen av kobber kunne økes fra 5000 tonn per år til 35 000 tonn. Betingelsen var at totalutslippet av svovel ikke skulle overskride ett tonn svoveldioksyd per time (!) ved full produksjon. Det ble understreket at Røykskaderådet så meget alvorlig på svoveldioksyd-situasjonen, spesielt fordi spredningsforholdene var ugunstige. Smeltehytta lå i en ganske trang dal med høye fjell på alle kanter. For å redusere utslippet samtidig som det ble smeltet mer kobber, skulle en dobbel rensemetode tas i bruk, og det skulle produseres svovelsyre. Med dette regnet ekspertene med at utslippene ville bli redusert med 60 prosent. Hytta måtte drives med spesiell utslipps-tillatelse mens det nye renseanlegget ble utprøvd for en kombinert rensing av svovel med framstilling av biprodukter.

For å få orden på økonomien la ledelsen i Elkem fram en plan om økt produksjon. Likevel skulle nedbemanningen fortsette, fra 465 mann i 1976 til 400 i 1982. Dette skulle imidlertid ikke skje ved oppsigelser, men igjen ved naturlig avgang. Kobberprisene var på vei oppover, og dette faktum lå i bunn for den forsiktige optimismen. I mars 1976 var den kommet opp i 709 pund per tonn. Men ikke før den kom over 900 pund ville det, ifølge ledelsen, bli balanse i regnskapet. Det var dette man håpet på. Det så faktisk lyst ut en stund, selv om svovelrøyken skygget for sola. Saken ble utredet videre.

Ledelsen tok også hensyn til de nye tidene. Som ledd i rasjonaliseringen

På grunn av de topografiske forholdene og bosettingsstrukturen har Norge forholdsvis mange ensidige industristeder.

Jan Olav Ingvaldsen var hovedtillitsmann i perioden 1979-83, og representerte Arbeiderpartiet på Stortinget 1985-89.

ble bedriftens forretningskontor flyttet fra Oslo til Sulitjelma fra 1. januar 1976. Det må nevnes at fagforeningene presset på for samtidig å få bytte ut den gamle direktøren som de var på kant med, og her vant de fram.

For å hjelpe på situasjonen ble det fra regjeringens side foreslått å bevilge 10 millioner kroner til investeringer. Det ble for øvrig gitt konsolideringslån til kobberindustrien i hele landet. Et kobberfond ble også opprettet, men allerede høsten 1978 var det tomt. Hvis ikke fondet fikk tilført nye midler, ville flere av kobbergruvene bli lagt ned øyeblikkelig.

Lokalsamfunn basert på ensidig industriproduksjon er ikke et særnorsk fenomen. På grunn av de topografiske forholdene og bosettingsstrukturen har Norge forholdsvis mange ensidige industristeder, 104 av landets 206 industristeder ble i 1983 regnet som ensidige.¹⁴ Mange av disse fikk sine økonomiske forutsetninger sterkt forverret på 1970-tallet. 1. november 1977 ble 67 ansatte ved Røros kobbergruver oppsagt. Driften som hadde vart i 333 år, ble stanset.¹⁵

Kampår

I tillegg til å innskrenke antall ansatte sa nå Elkem fra om at selskapet ikke ville benytte seg av retten til å fortsette driften ut over hjemfall. Det ble gjort flere forsøk på å få andre private selskap til å overta driften, men det lyktes ikke. Det ble mer og mer tydelig at situasjonen var alvorlig. Ennå kunne ingen i lokalsamfunnet tro at gruverdriften skulle bli nedlagt. Men noen måtte ta tak i saken. Sulisfolk måtte engasjere seg.

Folk flest lot seg engasjere, både arbeidere og funksjonærer. For, som tidligere tillitsmann og stortingsrepresentant Jan Olav Ingvaldsen husker det: «Vi trudd at vi kunne endre nåkka!»¹⁶ Lokalt var det Gruvearbeiderforeningen som tok ledelsen og reiste til møter og forhandlinger med

Ennå kunne ingen i lokalsamfunnet tro at gruverdriften skulle bli nedlagt.

representanter fra regjering og storting. For å få folket med seg, samtidig som nødvendig informasjon ble spredt, kalte arbeiderforeningen inn til folkemøter i forkant av slike møter. Der ble også forslag til konklusjoner og vedtak drøftet. Innkallingen gikk enten per brev, eller det ble, noe mer dramatisk, ropt ut fra høyttaleren på en jeep som kjørte rundt i Sulis. På

folkemøtene ble det også via store høyttalere og radio sendt direkte-sendinger fra aktuelle debatter på Stortinget. Folk lyttet og buet eller applauderte, alt ettersom. Aldri hadde politiske debatter blitt lyttet til med slik oppmerksomhet! Det gamle Folkets Hus, som nå var blitt Samfunnshuset, ble brukt til møtene. Kaféen der, som hadde vært stengt noen år, ble åpnet igjen etter initiativ fra gruvearbeiderforeningen, men

det var kommunen som stod for driften. Engasjementet økte i intensitet.

I mars 1982 holdt Elkem styremøte på Messa i Furulund. En sak som skulle opp der, var ytterligere oppsigelser og permitteringer. En større folkemengde samlet seg utenfor. Stemningen ble pisket opp og var nær ved å eksplodere. Like før en kraftkar skulle gå inn for å hente ut direktør Lorch, kom han ut og kunngjorde at permitteringerne var avblåst, og at rovdriften,¹⁷ som til da hadde foregått i gruvene, skulle innstilles og normal drift innføres. Folket roet seg. Det lokale engasjementet førte tilsynelatende fram. Vedtaket om endelig nedleggelse ble utsatt.

Det ble i første omgang staten som ble redningen etter hjemfall. Forhandlinger startet om et eventuelt statlig engasjement, og Sulitjelma Bergverk A/S ble etablert for å ivareta statens interesser fra sommeren 1983. Her kan legges til at staten også var sterkt inne i fiskeindustrien, som i Finotro, der bedriften hadde fått statlig refinansiering i 1981.¹⁸ Det er verdt å merke seg at for Sulis' del ble statens deltakelse satt i verk under en Høyre-regjering. Viljen til å støtte industrien var i disse årene ikke bare en sak for arbeiderbevegelsen.

I Sulis var nå Grubene en saga blott, i stedet snakket folk om

Det lokale engasjementet førte tilsynelatende fram. Vedtaket om endelig nedleggelse ble utsatt.

Arve Karlsen og Lisbet Bringsli foran informasjonsplakater før hjemfallet i 1983. Folket skulle vite hva hjemfallet kunne innebære.

Bergverket. Av en arbeidsstokk på 650 personer i 1970 var det i 1983 320 som ble ansatt i det nye Sulitjelma Bergverk. På den tid var i tillegg 90 personer tilknyttet driften i smeltehytta. Gruvedriften var fortsatt i gang.

Ifølge konsesjonsavtalen skulle staten overta alle installasjoner under jord vederlagsfritt, mens de resterende eiendeler og eiendommer skulle kjøpes etter forhandlinger. Staten overtok aktiva som var nødvendige for drift av gruvene for 20-21 millioner kroner og boligmassen for 6-7 millioner. Elkem solgte også grusforekomster for 24 millioner. Det oppstod uenighet om salg av kraftrettighetene. Staten hevdet at disse ikke var inkludert i beregningen av gruedriften, og Elkem beholdt rettighetene. Sammenhengen er noe uklar, men det virket som om staten ikke var interessert i å overta de store kraftressursene. Årsaken til dette har forfatteren ikke klart å avdekke.¹⁹

Omstilling: Et næringsliv etter gruedøden?

I 1983 ble den framtidige utviklingen på ensidige industristeder tatt opp til politisk behandling. I en utredning fra Buvik-utvalget het det blant annet at statlige midler som per dato ble brukt til å vedlikeholde ulønnsom drift ved hjørnesteinsbedrifter, ville gi langt bedre virkninger om de i stedet ble brukt til omstilling av produksjonen og til å stimulere til nyetablering og tiltaksarbeid i kommunen.²⁰ Omstilling ble stikkordet for den videre utviklingen.

Noe nytt hadde allerede skjedd lokalt. «Endelig skjer det noe annet i Sulis,» het det i en overskrift i Nordlands Framtid i mai 1977.²¹ Det var kommet planer om å starte en skifabrikk på stedet med arbeid for 25-30 mann. Optimismen rådde, og stedets sportsbutikk ble utvidet. I 1977 startet også bedriften Saulo opp som et underbruk av verket. Produktet var basert på borekjerner fra malmgangene. Saulo ble en suksess, og salget gikk godt. Skifabrikken ble derimot aldri en realitet. Et bilverksted og et vaskeri ble også lagt ned etter kort tid.

Industrisamfunnet og det meste som hørte inn under arbeid, bolig og fritid hadde i alle år blitt tatt hand om eller blitt styrt av bedriften. Enkeltpersoners initiativ hørte ikke hjemme i et slikt samfunn. Utgangspunktet for nye tiltak var derfor ikke det beste. Det er nok ikke en tilfeldighet at Saulo, som var støttet av verket, gikk godt, de andre ikke.

Dette var holdninger som nå var modne for utskifting. Nye aktører kom på banen. Sulitjelma Utviklingsselskap ble dannet med Fauske kommune, Sulitjelma gruvearbeiderforening, Balmi kraftlag, Fauske sparebank, Nordlandsbanken og Grubene som aksjonærer. Ett av tiltakene var Alternativ industrigruppe, som ikke fikk lang levetid.

Industrisamfunnet og det meste som hørte inn under arbeid, bolig og fritid hadde i alle år blitt tatt hand om eller blitt styrt av bedriften. Enkeltpersoners initiativ hørte ikke hjemme i et slikt samfunn.

Selv om omstillingen først og fremst rammet lokalsamfunnene og kommunene, ble problemer og utfordringer knyttet til omstillingsprosessen definert som en nasjonal oppgave. Som følge av endrede forutsetninger økte behovet for omstilling på de ensidige industristedene. Industriutvalget foreslo i NOU 1983:10 at det ble stilt til disposisjon en særlig bevilgning til omstilling og utvikling for ensidige industrikommuner. Støtten skulle fremme nyetableringer og lokalt utviklingsarbeid i kommunene det gjaldt, slik som Sør-Varanger, Fauske, Meløy, Verran, Meldal, Folldal og Notodden. Fauske var en av kommunene som fikk bevilgning allerede i 1983, et sammenfall med at konsesjonen for gruvedriften i Sulitjelma gikk ut samme år.

Det var da også først etter hjemfall i 1983 at det hele tok av. I 1983 ble det ansatt en tiltakskonsulent i kommunen. Samme år fikk kommunen 15 millioner i omstillingsbidrag. Året etter ble det opprettet en næringsetat med egen næringssjef. Kommunen var kommet på banen som leder av omstillingen, og satset nå på at overtallige personer ved Bergverket skulle tilby sin kompetanse og industrijenester i regionen gjennom egne selskap. Heller ikke disse tiltakene ble av noen varighet. Tiltakene gikk konkurs, og kommunen overtok restene.²²

I neste runde med omstillingsbidrag fikk kommunen bevilget i alt 28 millioner til omstillings- og utviklingsarbeid. Beløpet lå godt over bevilgningene til Folldal og Rana, som i denne omgang fikk 10 millioner hver, Meldal 15 millioner og Notodden 18 millioner, men langt under bevilgningene til Verran som fikk 51 millioner og Sør-Varanger, som i samme omgang fikk hele 68 millioner.²³ I tillegg ble det gitt midler gjennom Distriktenes Utbyggingsfond, DU, og Industrifondet. For Sulis utgjorde dette til sammen ca. 50 millioner kroner.

I Sulis var det flere områder der man mente det lå godt til rette for nye tiltak. På stedet var det billig kraft, og kompetanse innen gruvedrift, mekanikk og elektronikk. Dessuten lå det i naturskjønne omgivelser og hadde fortsatt malmressurser.

På stedet var det billig kraft, og kompetanse innen gruvedrift, mekanikk og elektronikk. Dessuten lå det i naturskjønne omgivelser og hadde fortsatt malmressurser.

Et mylder av nye tiltak

En rekke tiltak ble foreslått, og noen satt i gang. Lomi kraftverk hadde en årsproduksjon på 130 mill kWh. I tillegg produserte Fagerli kraftverk 230 mill kWh og Daja 130 mill kWh. Store kraftmengder ble dermed frigjort i vassdragene i Sulitjelmafjellene parallelt med at nedbygging av gruvedriften foregikk. Det hadde gitt arbeidsplasser for en kortere anleggsperiode, men det ble ikke satt i gang kraftkrevende industri på stedet. Det moderne kraftanlegget som ble resultatet av utbyggingen,

ble styrt fra en driftssentral på stedet. Det ga noen stabile arbeidsplasser. Administrasjonen i det nye A/S Salten Kraftsamband, SKS, ble imidlertid lagt til Fauske sentrum.²⁴

Sulitjelma Hotell- og Turistsenter ble etablert i 1981 i den gamle direktorsvillaen, mens direktørvillaen ble kontor for AOF. Dette var i et område som tidligere hadde vært inngjerdet for å holde dyrene ute. Men også for vanlige folk hadde dette vært et forbudt område. Nå overtok faktisk arbeiderbevegelsen stedet. Det var en omstilling med et sterkt symbolsk innhold.

En rekke nye tiltak ble forsøkt satt i gang, slike som Norex A/S som ble etablert i 1986 av fem tidligere ansatte. Meningen var å bruke den kompetansen de satt inne med for å tilby tjenester innenfor mineralleting. Norex gikk konkurs i 1991, men et underselskap, Norex Bergteknikk, fortsatte.

Hva med kobbersmelteverket? Det hadde tatt tid å få det i gang fordi det nye renseanlegget ikke var ferdig. Det ble imidlertid på et tidlig tidspunkt klart at et renseanlegg var urealistisk. Myndighetene hadde satt som et absolutt krav at etter utløp av den gamle utslippskonsesjonen i 1987 kom det ikke på tale med en ny forlengelse. 3. februar 1987 inntraff det en eksplosjon i elektroovnen på smeltehytta. Skadene som oppstod var såpass store at det ikke ville lønne seg å reparere ovnen, ikke minst fordi det var så kort tid til konsesjonen gikk ut. Dermed var det stopp med kobbersmelting i verdens første elektriske smeltehytte. Hele prosjektet ble gitt opp. Kobbersmelteverket ble ikke redningen for Sulitjelma. Kompetansen var der, men uhell og hensynet til miljøet trakk i negativ retning. Den 60 meter høye skorsteinen ble skutt ned 3. februar 1990. Kommunen satt som eier med et lån på ca. fem millioner kroner.

Et nytt firma dukket opp, Terminor. Det skulle nyttiggjøre seg bygningsmassen til produksjonslokale. Terminor ble omtalt som selve flaggskipet i omstillingen. Selskapet skulle produsere en ny type isolasjonsmateriale som var utviklet i Nederland. Produktet var billigere å produsere i Sulitjelma, og det var gode utsikter til offentlige lån og tilskudd. Kommunen tok på seg kostnadene med å rydde smeltehytta for alt utstyr, men Terminor flyttet aldri inn i hytta. Det var igjen et selskap som fikk store problemer både i starten og med hensyn til å få produktet solgt. De siste ansatte ble oppsagt i 1999. Fauske kommune tapte en del på sitt engasjement i smeltehytta.

Sulscan A/S ble stiftet i Bergen i 1987 med private investorer og Fauske kommune som medaksjonær. Meningen var å utvikle ny kompetanse lokalt som skulle registrere store mengder data ved hjelp av elektronisk databehandling. En rekke sulisværingar gikk på kurs, men selve etableringen lot vente på seg, og det kom faktisk aldri noe ut av dette tiltaket.

Det var dyster stemning i gruva etter at Stortinget i 1983 hadde vedtatt at smeltehytta i Sulitjelma skulle legges ned og driften nedtrappes.

I tillegg var det en rekke tiltak av større eller mindre omfang som ble av kort varighet, slike som Sulitjelma Håndverksentral fra 1988 og Norges røykdykkerskole fra 1991. Sulis 363 ble opprettet uten støtte fra kommunen. Produksjonen gikk ut på å skaffe masse til sandblåsing, råstoffet var slagget på bunnet av Langvann. Krangel om eiendomsretten til slagget førte til at bedriften gikk over ende i 1993. De fleste tiltakene forsvant etter kort tid, om de i det hele tatt ble realisert.

Noen få greide seg og eksisterer fortsatt. En campingplass i fjellene øst for stedet viste seg å være levedyktig. I det lange løp lønte det seg å selge naturen rundt Sulis. En hundekennel var også liv laga. Saulo og hoteldriften holdt det gående, selv om det var på hengende håret mange ganger. I dag er Saulo nedlagt.

I innledningen ble det hevdet at det ville være vanskelig å finne alternativ sysselsetting «i eit så avsides lokalsamfunn». Det virker som om forfatteren Berge Furre hadde rett på dette punktet, selv om han ikke hadde rett i at det minket på drivverdig malm.

I korte og nøytrale trekk var det dette som skjedde under omstillingen. Men for innbyggerne i kommunen var disse årene og månedene verken korte eller uten sterke følelser. Mange klaget over at en stor pengesum var brukt opp til ingen nytte, og at det i mange tilfeller gikk over stakk og stein med alle konsulentene og nyetableringene. Stor optimisme og tiltakslyst ble etter hvert erstattet med motløshet. Millionunderskudd, konkurser, karantene for styreleder og styremedlemmer og en rekke skandaleoppslag i media tok på. Det var noe uvirkelig over hele situasjonen i Sulitjelma etter mer enn 100 års gruvedrift.²⁵

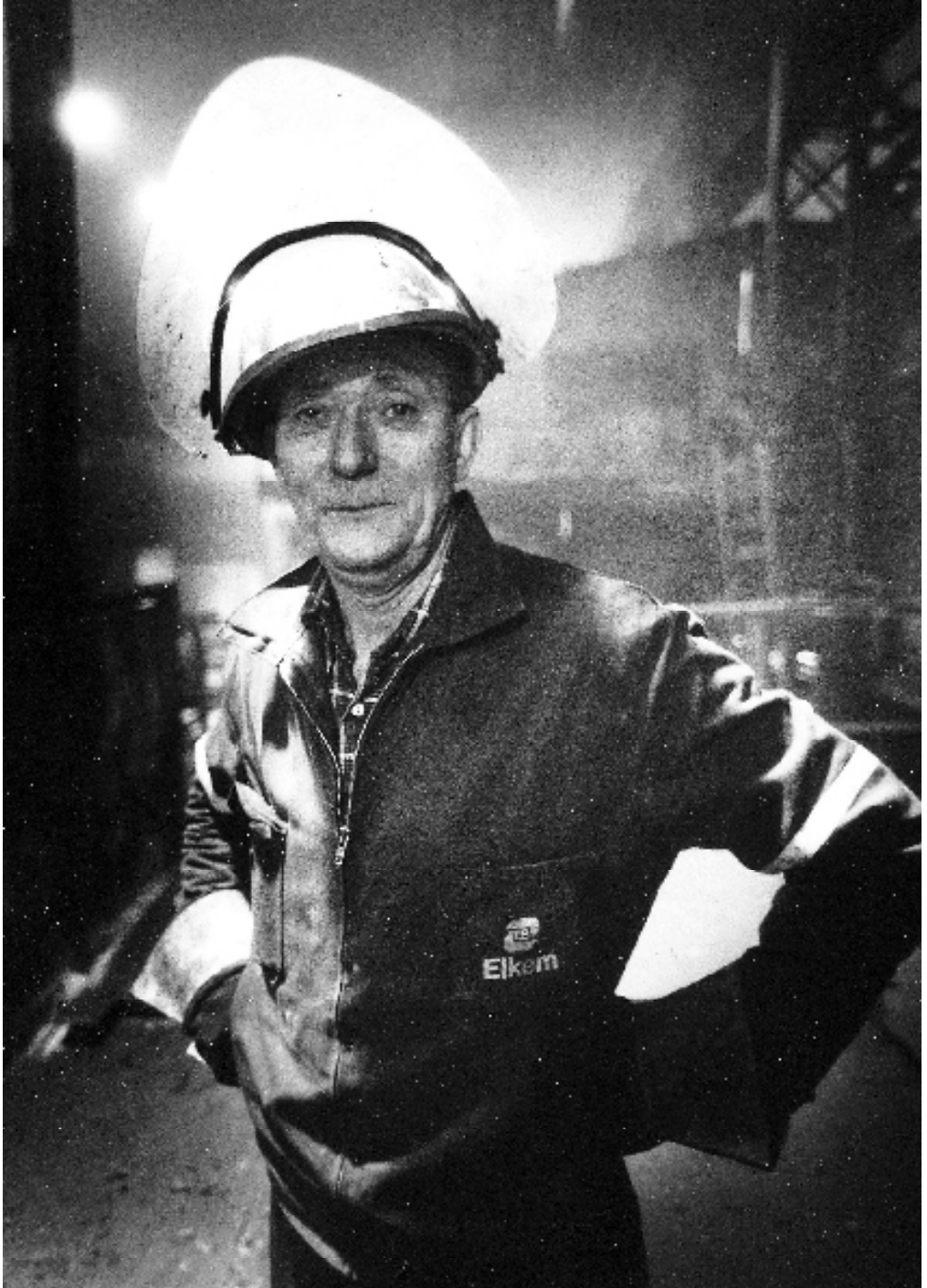
I 1986 fattet Stortinget et vedtak om å legge ned gruvevirksomheten. Men det var ikke endelig, flere ganger senere stod saken på dagsordenen. Malmleting ble ikke innstilt før i 1987. Så sent som i mai 1989 ble driften forlenget med ytterligere ett år. Men 21. juni 1991 var det definitivt slutt.

Stemningen på stedet var laber. Den ble ytterligere forverret da tre mann omkom mens de var i ferd med å rydde opp etter gruvedriften. Aldri tidligere i gruvedriftens historie hadde så mange omkommet samtidig. Det ble en dyster avslutning på det omfattende arbeidet som var utført under jord.

Hva var det som hadde skjedd?

De fleste som deltok eller observerte de kaotiske årene har sine forklaringer på hva som gikk galt og hvorfor det gjorde det. Analyser har vært lagt fram for å forsøke å forklare hva som skjedde. I en rapport fra Møreforskning i 1990 ble det foretatt en vurdering av problemer, utfordringer

Stor optimisme og tiltakslyst ble etter hvert erstattet med motløshet.

I 1983 hadde Kåre Pedersen 36 år bak seg ved A/S Sulitjelma Gruber. En god og stødig arbeidsplass, mente han.

og erfaringer i forbindelse med omstillingen i Fauske kommune. Flere faktorer ble trukket fram som avgjørende for at det gikk som det gikk. For det første ble det pekt på at det var små enheter i det lokale næringslivet, og dermed lite risikovillig kapital lokalt. Avstanden til større markeder var dessuten stor, noe som førte til økte kostnader og at avsetningen av produktene ble vanskelig. Etter hvert fikk kommunen dessuten et rykte som et dårlig etablerersted, siden så mange tiltak slo feil. I tillegg slo det meget negativt ut at det i en tid med innstrammingspolitikk og lavkonjunktur tok så lang tid før gruvedriftens endelige skjebne ble avgjort. Både kommune og stat kom derfor sent, til og med for sent, på banen med nye tiltak.²⁶

Ut fra informasjon som kommer fram fra samtidige avisoppslag, rapporter og intervju med personer som var involvert, vil jeg drøfte omstillingsprosessen ut fra tre hovedfaktorer:

1. Sentrale støttespillere
2. Kompetanse
3. Ressurser.

Sentrale støttespillere

Det kan være fruktbart å skjele til hva som skjedde i Glomfjord, et annet ensidig industristed i samme regionen som, i motsetning til Sulis, kom godt gjennom sin omstillingsperiode. Stedet fikk faktisk flere industriarbeidsplasser etter omstillingen enn det hadde hatt før. Hvordan kan denne forskjellen forklares? En viktig faktor var at det mellom Norsk Hydro og Glomfjord-samfunnet eksisterte et mangeårig forhold. Stedet og samfunnet der ble definert som del av «Hydro-familien». Konsernet la for dagen både omsorg og interesse for stedet, selv om det selvsagt var forretningsdriften som lå til grunn for det hele.

Elkem, derimot, var relativt nye eiere i Sulis. Da de økonomisk vanskelige tidene begynte, hadde eierne ikke den årelange solidariteten til stedet og bedriften. Det var heller ikke bygget opp en gjensidig lojalitet. Fra lokalt hold ble det uttrykt skepsis til Elkems prioriteringer. Forholdet ble i samtidige aviser framstilt som motsetninger mellom en eier som kun var interessert i å tjene penger og en arbeidsstokk og en befolkning som var vant til å få alt lagt til rette uten tanke på kostnadene.

Ser vi på industribyen på andre siden av Saltfjellet, Mo i Rana, kommer et annet forhold til syne. Der hadde staten vært aktivt med i oppbyggingen av jernverket. Staten la prestisje i å få til en god omstilling av industrien på stedet, og den fikk det til.²⁷ Først sent i omstillingen var staten kommet inn som eier av Sulitjelma Bergverk. Da den nasjonale industripolitikken ble endret, og kravet om lønnsomhet uten statlig støtte ble knesatt, var det ut fra dette lettere å snu ryggen til Sulis enn til Mo.

Karin Eliassen ved dreibenken i bedriften Saulo i Sulitjelma 1983. Saulo var en kvinne-arbeidsplass med 50 ansatte, og her ble det produsert smykker og pyntegjenstander.

Toppledelsen i Fauske kommune stod på for å nå fram i de rette politiske organene. Ordfører Andreas Moan med følge foretok en lang rekke reiser til hovedstaden og Stortinget for å tale Sulis' sak. Med stor entusiasme skapte de velvilje for omstillingen, men det var ikke hver gang begeistring førte til økonomisk støtte.

Arbeidet i kommunestyret avslører dessuten at det ikke var et bredt lokalpolitisk engasjement for å støtte opp om saken. «Jeg merket ikke noe til vanskene i Sulis,» forteller en fra Fauske som var i kommunestyret for Arbeiderpartiet. Heller ikke medlemmer av formannskapet kan huske at dette var en sak for kommunen. Sulis' skjebne ble avgjort i organer utenfor lokalpolitikken, svarer de på spørsmål om hvorfor ikke lokalpolitikkerne var mer aktive. Det ble lagt merke til at kommunen overtok vei, vann og kloakk på industristedet etter hjemfallet i 1983. Dette hadde Grubene tidligere tatt seg av. Forholdet mellom Meløy kommune og Glomfjord var langt på vei det samme. I begge kommunene hadde de to moderne industrisamfunnene vokst fram langt unna kommunesentrene. Det skapte avstand på mange nivå innad i kommunene, både økonomisk, politisk og sosialt. Den politiske kommuneledelsen stod derfor litt på sidelinjen da nedgangen kom. Industristedene hadde tidligere klart seg selv, og vært som en egen kommune i kommunen. Når krisa satte inn, var det ikke gjort over natta å få på plass en kommunal fellesskapsfølelse.²⁸ Til sammenligning lå industrien i Rana i kommunesenteret Mo.

Kommunens brede engasjement for en vellykket omstilling av industrien, ble også et spørsmål om vekst og utvikling for Mo i Rana. Dette er neppe hele forklaringen, men en vesentlig del av den.

Den lokale fagforeningen, Giken Gruvearbeiderforening, hadde hatt stor makt og myndighet på gruvestedet. I 1975 gikk fem fagforeninger sammen i en storforening som fikk navnet Sulitjelma Gruvearbeiderforening. Den gikk på det tidspunktet inn i rollen som kommunestyret kunne ha hatt. I et intervju i Arbeidsmanden i 1977 uttalte lederen av foreningen at «fagforeningen i Sulitjelma er som et lite kommunestyre». Alle typer saker, også de som handlet om samfunnet utenfor arbeidsplassen, ble tatt opp der. Foreningen var representert i bedriftsutvalget slik at funk-

«Fagforeningen i Sulitjelma er som et lite kommunestyre.»

sjonær- og arbeidर्सjiktet kom nærmere hverandre.²⁹ Men gruvearbeiderforeningens myndighet slo først og fremst gjennom på det lokale plan og i fagforeningssammenheng. Når det gjaldt støtte i en nasjonal forbindelse, viste det seg at dette ikke var tilstrekkelig.³⁰

Det vakte også stor oppmerksomhet og skuffelse at Arbeiderpartiet, sulisarbeidernes eget parti, etter hvert støttet nedlegging av gruve-driften. Omstillingen ble derfor også en omstilling i forholdet til arbeiderbevegelsen. Et eksempel skal vise at det var sterke følelser involvert. Hovedtillitsvalgt i Sulis, Jan Olav Ingvaldsen, var blitt valgt inn på Stortinget for Arbeiderpartiet i 1985. De følgende årene ble en påkjenning for ham selv og dem han skulle representere på lokalt plan. Han kunne ikke følge Arbeiderpartiet da det var med på å vedta nedlegging, og meldte seg ut.

De økonomiske tilskuddene ble gitt gjennom de sentrale støtte-spillerne. Mo fikk en milliard kroner i omstillingsmidler fra staten. Glomfjord fikk indirekte det samme gjennom Hydro, DU og andre tilskudd. Støtten til omstillingen i Sulis var, som nevnt, på ca. 50 millioner, en smule i denne sammenheng. Det var ikke tilstrekkelig, særlig ikke når de lokale kreftene, på stedet og i kommunen, i så stor grad ble overlatt til seg selv. Det handlet også om å ha de rette kunnskapene.

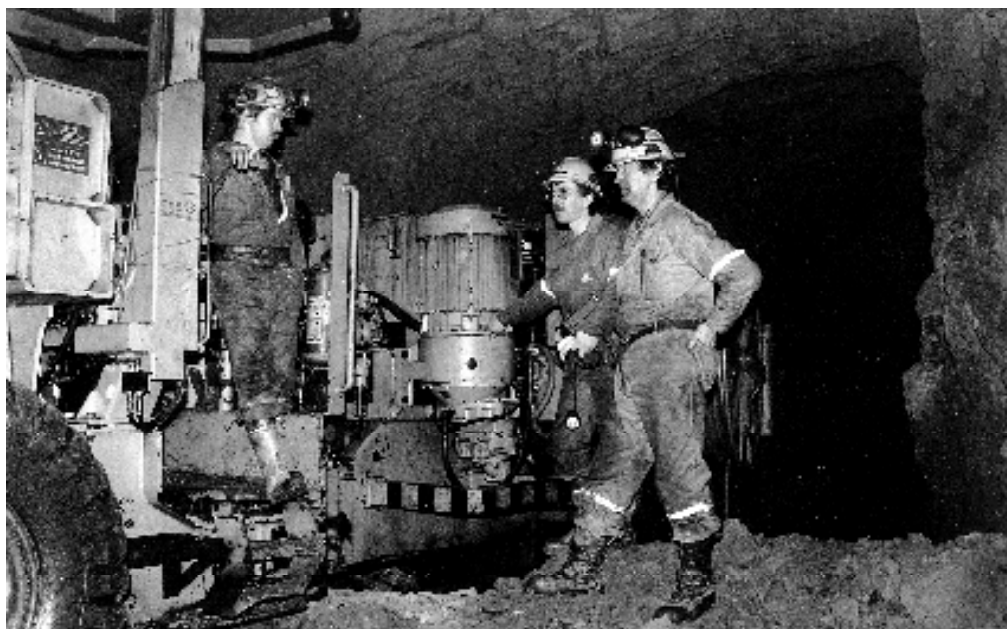
Kompetanse

Gruvedriften i Sulitjelma ble bygget ned over år. Verkstedene, der det tidligere var ansatte som satt inne med spesialkompetanse, ble nedlagt, og mange forlot stedet. Tidligere fantes det folk på stedet som måtte og som kunne ta seg av de fleste sidene ved driften av gruvene og samfunnet. Mange flyttet til Straumen i Sørfold der Elkem bygde opp et stort verk for videreforedling av jernsulfid. Elkem tok seg på sett og vis av personer med spesialkunnskaper, samtidig som det førte til at Sulis ble tappet for faglært arbeidskraft.

Enkelte hevder at de lokale interessene i Sulitjelma, med gruvearbeiderforeningen i spissen, holdt for lenge på at det var gruvedrift som var det eneste saliggjørende. Det var der og da utenkelig at den ikke skulle fortsette, for det var nok malm igjen, selv om den lå på store dyp. I ettertid er det i alle fall lett å hevde at det skulle vært satt i gang alternative bedrifter som kunne ha holdt på, og videreutviklet, spesialkunnskapene som fantes på stedet før det var for sent. Til sammenligning skjedde omstillingen i Glomfjord over kort tid, slik at de nye bedriftene delvis kunne bruke den lokale arbeidskraften og kunnskapen. Dette var mulig fordi Hydro stilte opp med hele sitt nettverk både for å sette i gang, men også for å støtte nye tiltak. I tillegg, hevdet man, ble de nye bedriftene og spesialarbeiderne godt mottatt på stedet. I analyser av strategier ved nedleggelse, blir det pekt på at lang nedgangshastighet kan ha uheldige følger. Kortsiktige faktorer som bremser denne hastigheten, slik som mange småtiltak, skjuler det store bildet der nedleggelse er uunngåelig.³¹ Omstilling i Sulis tok for lang tid, nedleggelsen gikk for sakte, ut fra en slik analyse. Da nyttet det ikke om det fra lokalt holdt var gjort i en positiv ånd.

Mye av kompetansen til nyetableringer måtte hentes utenfra, eller som fylkespolitiker Rolf Knoph uttrykker det: «Så kom konsulentene som skulle

Enkelte hevder at de lokale interessene i Sulitjelma, med gruvearbeiderforeningen i spissen, holdt for lenge på at det var gruvedrift som var det eneste saliggjørende.

Gruvedriften var fortsatt i gang i 1987, men Finn Moan, Rolf Berg og Thorbjørn Svendsen hadde trusselen om oppsigelse hengende over seg.

berge oss.»³² I korte og grove vendinger ble få berget. Etter hvert som rapporter og utredninger fra eksterne konsulenter viste seg ikke å føre til stabile tiltak, møtte konsulentene stor motvilje lokalt. Mange hevdet at bevilgninger til såkalte konsulentrapporter var det samme som å kaste penger ut av vinduet. Konsulentene kjente ikke stedet og folket, ble det hevdet. Ordet «konsulent» fikk etter hvert en heller negativ klang.

Det må også nevnes at noen av tiltakene som ble satt i gang, gikk galt fordi den lokale ledelsen ikke behersket oppgaven den tok på seg. Også lokalt kunne det skorte på den rette typen kunnskap og erfaring. Uten støtte fra en sterk nasjonal aktør ble flere prosjekt kjørt i grøfta.

Omstillingen i Fauske kommune fikk dessuten etter hvert et dårlig rykte, og mulige investorer trakk seg unna. Det var uheldig, for noen av prosjektene som ble lansert, var nyskapende, ja, så nyskapende at en i samtiden ikke ante hvilke konsekvenser de nye ideene ville få. Hadde investorene sett hvilke muligheter som lå i databransjen, hadde de hatt rett type kunnskaper, ville de nok investert i slike prosjekt. Som forholdene var, våget de ikke å satse på det nye.

Ressurser

Prosjektene som ble en suksess, Saulo, hundekennelen, Daja turistsenter og Hotell- og konferansesenteret i Furulund, bygget alle på lokale materielle ressurser. Det var borekjerner fra gruvene, naturgitte forhold og den eksisterende bebyggelsen i sine historiske omgivelser.

For igjen å sammenligne med Glomfjord: Der var det vannkraften som var den viktigste ressursen. Den dannet grunnlaget for de nye etableringene. I Sulitjelma fikk de store kraftmengdene, større enn i Glomfjord, ingen betydning utover økte skatteinntekter.³³

I en sammenligning med Glomfjord, hadde Sulitjelma tidligere vært geografisk isolert fra omverdenen, bare med en smalsporet jernbane som kontaktledd, «eit så avsides lokalsamfunn», som det het i innledningen. Glomfjord, derimot, lå ved sjøen. I 1972 fikk imidlertid Sulitjelma veiforbindelse med utenverdenen. I årene med omstilling kan derfor kommunikasjonene ikke ha vært en avgjørende faktor for at resultatet ble så forskjellig på de to industristedene.

I analyser av alternative strategier for å unngå ødeleggende nedleggelser, er satsing på nisjeprodukter et alternativ. Smelteverket, der en på stedet satt med ressurser, spesialkunnskap og utstyret som skulle til, produserte som det eneste i landet rent kobber og svovel. Dette ble likevel ikke nisjeprodukter som kunne redde arbeidsplasser. En annen strategi er å høste gjennom kontrollert avvikling, blant annet gjennom å selge driftsmidlene. Det var vanskelig for gruvedriften. Hvem skulle kjøpe i ei tid preget av nedgang for hele bransjen? En siste strategi som skal

nevnes her, er å selge bedriften så snart som mulig når tegnene på nedgangen viser seg.³⁴ Vi kan spørre om det var denne strategien de gamle eierne gikk etter? De solgte mens det gikk godt, og på et tidspunkt da driftsmidlene trengte stor fornying. Trolig hadde de første politiske signalene kommet om den nye industripolitikken der næringens nasjonale betydning ble tonet ned, og de økonomiske støtteordningene likeså. Det har til nå ikke kommet fram en slik sammenheng, men Grubene gjorde i alle fall en strategisk og økonomisk god handel.

Det var mange og sammenfallende årsaker til at det gikk som det gikk med Sulitjelma. Dersom noen skal trekkes fram som viktigere enn andre, må det være at stedet på sett og vis ble overlatt til å klare seg selv med noen millioner til hjelp. Resultatene var, som vi har sett, ganske nedslående. Et positivt resultat var at de som ble igjen, ble sammensveiset av det som skjedde. Den lokale tilhørigheten ble styrket blant dem som hadde opplevd de kaotiske årene.

Grubenes samfunn «normaliseres»

Det var ikke bare næringslivet som ble berørt av de nye tidene. Over kort tid hadde også samfunnet vært gjennom en svær omstillingsprosess. Det gamle Sulis-samfunnet var et strengt inndelt klassesamfunn, men også et verkssamfunn der Grubene tok seg av og styrte med sine ansatte. Grubene eide det meste av boligmassen, og det var bare arbeidsaktive som fikk bo der. Pensjonister eller uføre måtte forlate stedet. På kommunesenteret Fauske hadde Grubene og kommunen sammen bygget opp boliger for Sulis-pensjonister. Et utslag var at barn som vokste opp i gruvebyen ikke var vant til å se eldre mennesker.

Forholdene i Sulis var under store endringer. Etter 1960-tallet skjedde det vi kan kalle en «normalisering». Mange sider ved hverdagen der det før hadde vært særordninger, ble nå lik forholdene i kommunen for øvrig. Etter at Elkem overtok, ble det for eksempel slutt på at funksjonærene fikk gratis juletre levert på døra til jul. Bedriften avvirket også alt salg av elektrisk materiell fra sitt verksted. Etter 1970 skulle Samvirkelaget overta, og prisene legges på samme nivå som i samfunnet for øvrig. I 1971 opprettet samorganisasjonen en Skjevhetskomite som skulle komme med forslag som «kunne rette på de lokale ulikhetene».³⁵ Det foreligger ingen rapport om hvilke forslag de kom med og hvilke resultater som eventuelt kom ut av dette. Opprettelsen er imidlertid interessant i seg selv, for den viser at en ny vind blåste gjennom dalen.

Den nye vinden gjorde seg blant annet gjeldende under en aksjon i 1974. Dette året la tillitsmennene i Gruvearbeiderforeningen ned arbeidet

Det gamle Sulis-samfunnet var et strengt inndelt klassesamfunn, men også et verkssamfunn der Grubene tok seg av og styrte med sine ansatte.

i protest mot at Grubene skulle innføre stemplingsur for de fagorganiserte på Storkontoret. Denne gruppen ble regnet som en funksjonærgruppe, mye på grunn av at de arbeidet på kontoret og ikke i produksjonen. Gruvearbeiderne og de lavere funksjonærene hørte tidligere hjemme i hver sin del av samfunnet. Tiden var nå blitt moden for at hele Gruvearbeiderforeningen stilte seg bak disse funksjonærene. For et tiår siden hadde det vært utenkelig med en solidaritet som gikk på tvers av grensen arbeider-funksjonær, selv når dette gjaldt lavere funksjonærer. Stemplingsuret ble ikke tatt i bruk. Fagforeningen forlangte dessuten at personalsjefen, som arbeiderne hadde hatt flere sammenstøt med, ble oppsagt. Det endte med at han selv sa opp og reiste fra stedet.³⁶

Fagforeningen hadde fått gjennom sin sak, og samtidig demonstrert sin maktposisjon, slik den en rekke ganger siden 1907 hadde gjort det ved å organisere streiker for bedre lønns- og arbeidsforhold.

Mange sider ved samfunnet kunne vært trukket fram for å illustrere den nye tiden. Vi skal se nærmere på en av dem. Under omstillingsprosessen hadde særlig én sak vært diskutert. Hvor skulle folk bo hvis de ikke lenger hadde arbeid hos Grubene? Mange eldre hadde latt seg førtidspensjonere, og det ble ikke plass til alle i pensjonistboligene på Fauske.

Samvirkelaget i Sulitjelma 1983. Arbeiderbevegelsen, som tidligere hadde vært selve ryggraden i lokalsamfunnet, kunne heller ikke forhindre at gruve drifta ble redusert og til slutt lagt ned.

Samorganisasjonen i Sulitjelma hadde allerede i 1969 tatt opp med bedriften at det måtte bygges pensjonistboliger på stedet i tillegg til dem som ble satt opp på Fauske. Saken ble ikke satt ut i livet. Etter hvert som arbeidsstokken ble mindre, ble imidlertid også presset på boligmassen mindre. Stadig flere som gikk av med pensjon, valgte da å bli boende i Sulitjelma. De kjøpte seg hus eller leilighet på stedet. For første gang i stedets historie kom andelen eldre opp på et «normalt» nivå, og det ble vanlig å treffe på eldre på alle småstedene i Sulitjelma. I 1990 var andelen av befolkningen over 70 år i Sulitjelma steget fra 2 prosent i 1960 til 12 prosent. Dette var på nivå med kommunen, og faktisk over landsgjennomsnittet. Ti år senere lå andelen av befolkningen som var over 70 år, betydelig over landsgjennomsnittet. Som i landet for øvrig, var det flest enker i denne gruppen. Det hadde skjedd ei demografisk normalisering.

Helt fra det ble tatt i bruk et provisorisk sykehus i 1893, det endelige stod ferdig i 1898, hadde det vært en institusjon på stedet der de syke kunne få hjelp. I 1964 sluttet den siste verkslegen, Anda, og kommunen overtok helsestellet på stedet. Men de gamle og syke måtte, nå som før, ut av Sulis. Sykehuset, som en gang hadde vært topp moderne, ble med tiden et umoderne bygg som ikke holdt mål i pakt med tidens krav. I juli 1991 ble det nedlagt. Men nye tilbud var på plass.

Allerede på et møte i fylkets helse- og sosialstyre tidlig på 1980-tallet ble spørsmålet reist om ikke også Sulitjelma skulle få sitt aldershjem. Det førte ikke fram i denne omgang. Men 12. desember 1991 fant den offisielle åpningen av Sagatun sted, og gamle som trengte hjelp til å klare seg i hverdagen kunne fortsatt bo på stedet. På sett og vis ble Sulitjelma først på 1990-tallet et samfunn der det ble vanlig å leve og bo fra vugge til grav, og der det var offentlige arbeidsplasser i tillegg til dem som var tilknyttet skolen, selv om det ikke var mange av dem.

Samtidig fikk stedet preg av å være fraflyttet. Flere butikker var lagt ned og mange hus stod tomme. For å unngå et akselererende forfall, ble boliger, som det før hadde vært så stor etterspørsel etter, nå lagt ut til salg for ei krone! Noen ble kjøpt opp av folk utenfra, som har tatt dem i bruk som fritidshus. Disse forholdene finner vi igjen i hundrevis av småsamfunn rundt i Nord-Norge. Sulis har mistet det meste av sitt gamle særpreg, og er blitt som dem, blitt «normalisert».

Særlig de gamle bærer ennå med seg det gamle samfunnet, slik en gammel dame uttrykte det: «Korsen ska' det gå med Sulis? Kanskje finn de på å legg ned heile stedet.» Det var nemlig mulig tidligere, da Grubene hadde bukta og begge endene. I dag eier folk sine boliger, og ingen kan bestemme at stedet skal legges øde og at de skal flytte, hvis de ikke selv vil det. Det er ikke like enkelt å huske på for dem som er født og oppvokst «hos Grubene».

Avslutning

Folketallet i Sulitjelma, som en gang hadde vært knapt tre tusen personer, var i 1990 kommet ned i knapt tusen. I 2005 var det under 700 personer igjen. Sulitjelma, som hadde huset 30-40 prosent av befolkningen i kommunen, hadde nå bare 8 prosent. Omstillingen hadde ikke virket etter sin hensikt. Nedleggningen av gruvedriften hadde fått katastrofale følger for stedet. Minnet om det samfunnet som hadde vært blir imidlertid holdt godt i hevd, i hvert fall på det kulturelle området. Det skjer på museet, i besøksgruva og på arbeiderkulturfestivalen. På sistnevnte arrangement i 2002 var det stortingspresident Jørgen Kosmo som holdt åpningstalen. Han sa blant annet at det ikke var noen tvil om at det hadde blitt gjort alt for lite for gruvesamfunnet i forhold til de store verdiene som var tatt ut av dalen, både i form av malm og skatteinntekter. Han kom imidlertid ikke med løfter som kunne rette opp dette, men berømmet lokalbefolkningen for at de tok vare på arbeiderkulturen. Sulis var ikke alene om dette. Kulturen har blitt viktig på de tidligere industristedene, både som et minne om tiden som var, men også for å styrke tilhørigheten til stedet og den felles identiteten som ligger i å ha levd i slike spesielle miljøer.

Omstillingen i Sulis har i grove trekk gitt som resultat at arbeidsplassene til alle de tusener av arbeidere i gruvene, er blitt museum, og at arbeiderbevegelsen, en gang en lokal samfunnsmakt, er blitt en kulturell turistattraksjon. En håndfull mennesker har i dag dette som sine arbeidsplasser.

Noter

- 1 Furre, Berge, *Vårt hundreår*, 1991, s. 446.
- 2 Framstillingen bygger på kapittel 11 i Evjen, Bjørg 2004, *Fra kobbereventyr til marmorby, Fauske kommune 1905–2005*.
- 3 *Nordlands Framtid* 14.7.1975.
- 4 *Nordlands Framtid* 14.7.1975.
- 5 *Nordlandsposten* 31.10.1975.
- 6 Barth-Jacobsen, Bjørn og Strand, Inge 2003, *Kraft og politikk – I lys av Salten Kraftsamband*, s. 104.
- 7 *Nordlands Framtid* 14.7.1975.
- 8 *Nordlands Framtid* 25.6.1975.
- 9 Etter opplysninger fra ingeniør Jan Nystad.
- 10 *Nordlands Framtid* 17. og 23.7.1975.
- 11 *Arbeidsmanden* desember 1975.
- 12 *Arbeidsmanden* nr. 1 1976.
- 13 Møteprotokoll for Helserådet, sak 32, 1973.
- 14 NOU 1983:10.
- 15 *Arbeidsmanden* nr. 10 1977.
- 16 I intervju med forfatteren.
- 17 I denne sammenheng betyr det at det ble utvunnet malm uten samtidig å lete etter nye forekomster.
- 18 Finstad, Bjørn-Petter (2005), *Finotro. Statseid fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms – fra plan til avvikling*, s. 264.
- 19 St.prp. nr. 97 (1982–1983).
- 20 NOU 1983:10.
- 21 *Nordlands Framtid* 18.5.1977.
- 22 Finnes i kommunens arkiv på Finneid. Det er atskillige hyllemeter.
- 23 Guvåg, Bjørn 1990, *Omstillingen i Sulitjelma, Rapport 90004B*, s.11.
- 24 Barth-Jacobsen 2003, s. 105 og s. 130.
- 25 Kosmo, Gunnar, *Omstilling eller hva? Fauskeboka* 1993.
- 26 Guvåg, 1990.
- 27 Strand, Inge (m.fl.) 1993, *Banken, folket og fylket, Nordlandsbanken og Nordlands næringsliv gjennom 100 år 1893–1993*, s. 241.
- 28 Intervju med forfatteren.
- 29 *Arbeidsmanden* nr. 4 1977, s. 4.
- 30 En av hovedforklaringene bl.a. gitt i Johannesen, Kristin 1990, *Omstilling av og i Sulitjelma*, hovedoppgave i Offentlig politikk og administrasjon, s. 164.
- 31 Porter, Michael E 1987, *Konkurransestrategi*, kap.12.
- 32 Intervju med forfatteren.
- 33 Barth-Jacobsen 2003, s. 128.
- 34 Porter 1987, kap. 12.
- 35 Årsberetning for samorganisasjonen i Sulitjelma, 1971.
- 36 *Arbeidsmanden* nr. 10 1974.